

Lev Tolstoj

(Predavanje ob 30 letnici smrti.)

Josip Vidmar

Spoštovana gospoda! Na vse literarne in filozofske umotvore sem se navadil gledati kot na tvorbe, ki imajo svoj namen ali točneje rečeno, svoj smisel: živo hraniti v sebi dragocene osebnosti svojih tvorcev in dajati rodovom za njimi možnost za živ in neposreden stik z njihovimi duhovi. Tudi tu, pri Tolstoju se bom ravnal po tem svojem prepričanju in bom skušal kajpada v naglih potezah naznačiti njegovo edinstveno osebnost in v kratkem njegovo notranjo usodo, njegovo notranjo dramo. Skoraj vse drugo, življenjepisne podrobnosti in podrobnejše obravnavanje njegovih del, bom moral v tem kratkem času, ki nam je odmerjen, opustiti.

Leta 1852. je izšlo v septembrski številki „Sovremenika“ prvo Tolstojevo delo „Detinstvo“, podpisano z začetnicama L. T. Štiri leta kasneje je Dostojevski, ki je v Sibiriji pri svojih omejenih možnostih ljubeče in tudi nekoliko ljubosumno spremljal razvoj ruske literature, prebral to njegovo avtobiografsko povest in pisal bratu: „Sporoči mi vendar za božjo voljo, kdo je L. T.“ in pesniku Apolonu Majkovu: „L. T. mi zelo ugaja, a po moji sodbi ne bo pisal veliko, dasi se morda motim.“ Kakor vsi vemo, se je Dostojevski glede plodnosti neznanega mu L. T. resnično motil. Današnja popolna izdaja Tolstojevih zbranih spisov, ki izhaja ali pa je morda že izšla v Sovjetski Rusiji, je bila projektirana na osemdeset debelih foliantov. Ob času, ko je Dostojevski napisal navedene besede, pa je imel mladi pisatelj Lev Tolstoj za sabo že celotno trilogijo „Detinstvo“, „Deštvo“ in „Mladost“, „Kozake“, „Sebastopoljske povesti“ in vrsto manjših povesti, zajetih večidel iz njegovega vojaškega življenja. V istem desetletju je dovršil še svojo znamenito meditacijo „Lucern“ in melanholično poetični ljubavni roman „Rodbinska sreča“, mladostni pendant k pozni „Kreutzerjevi sonati“. Šestdeseta leta, se pravi četrto desetletje njegovega življenja, so obdobje ogromnega romana „Vojna in mir“ in sedemdeseta — doba „Ane Karenine“. Seveda je v tem času mimogrede spisal nekaj znamenitih krajših povesti kakor „Polikuška“, „Holstomer“, povest o konju itd. Osemdeseta leta je zaposlen s svojimi pglavitnimi filozofskimi in religioznimi spisi: „Spoved“, „Kritika dogmatičnega bogoslovja“, „Združitev in prevod evangelijev“, „V čem je moja vera“, „Kratka razlaga evangelija“, „Kaj nam je storiti“, „O življenju“ in tako dalje. Poleg tega ogromnega dela pa se v drugi polovici osemdesetih let prične oglašati v Tolstoju spet literarni tvorec. Rode se mu „Ljudske povesti“, „Moč teme“, „Smrt Ivana Iljiča“ in komedija „Plodovi prosvete“. Njegovo filozofsko delo se v devetdesetih letih nada-

ljuje. To so leta najhujših izpadov zoper zapadno kulturo in civilizacijo. V njegovem leposlovju pa čas „Kreutzerjeve sonate“, „Gospodarja in hlapca“ in končno „Vstajenja“. V teh letih je večidel že koncipiral tudi svoje povesti, ki jih je dodeloval v zadnjem desetletju svojega življenja in v prvem novega stoletja in ki so po njegovi smrti izšle med njegovimi posmrtnimi spisi: „Satan“, „Oče Sergij“, „Ponarejeni kupon“, „Hadži Murat“ in drami „Živi mrtvec“ ter nekončana „In luč sveti v temi“.

To je kajpada zelo površen in nepopoln pregled Tolstojevega dela, ki sem ga podal samo zaradi orientacije in ki je treba v njem šele pokazati osnovne poteze njegove osebnosti in življenjske drame.

Sredi najintenzivnejšega filozofskega snovanja v letu 1883. je Tolstoj nepričakovano prejel od svojega starejšega literarnega tovariša Turgenjeva, ki je umiral v Parizu, pismo, pisano s smrtne postelje. Osrednji smisel tega pisma, ki ni samo slovo, marveč prava oporoka, so stavki: „Pišem Vam, da bi Vam povedal, kako sem vesel, da sem smel biti Vaš sodobnik. Z menoj gre h koncu... Prijatelj moj, veliki pisatelj ruske zemlje, uslišite mojo prošnjo, vrnite se k literarni delavnosti. Vaš dar je vendar od tam, od koder je vse drugo. Kako bi bil srečen, ko bi vedel, da je moja prošnja učinkovala na Vas!“ Naslov „veliki pisatelj ruske zemlje“ je bila Turgenjevu nekoč podelila in priznala ruska kritika; na smrtni postelji ga je izročil Tolstoju. Prešel je na pravega moža, zakaj če v tem naslovu le nekoliko poudarimo besedo „z e m l j a“, nam postane takoj jasno, da se nobenemu izmed velikih pisateljev ruske literature ne prilega tako kot ravno Tolstoju, ne Puškinu, ne Gogolju, ne Turgenjevu ali Gončarovu in tem manj Dostojevskemu. S to ugotovitvijo pa je že podana prva osnovna značilnost pisateljske osebnosti, za katero nam gre.

Tolstoj je pisatelj zemlje, vsega zemeljskega in torej tudi telesnega. V njegovih delih boste zaman iskali oseb tako izrazite duhovne narave kakor sta, da se omejim samo na dva, vsem znana primera, moralni eksperimentator Razkolnikov in napol blazni iskalec in idejni kombinator Ivan Karamazov Dostojevskega. In kakor v delu Dostojevskega ni sledu o naravi in telesnosti, razen kolikor na telesnost njegovih bolnih in epileptičnih junakov učinkuje duh, tako eksistirata za Tolstoja samo narava in telo; zemlja s svojimi vodami, mogočnimi gorami, ravninami in gozdovi in pa telo, človeška dejanja, ki so tesno zvezana s telesom, kakor delo na polju, ježa, lov, vojna in naposled ljubezen, skratka, ne duh, marveč predvsem tista duša, tisti del človeške duše, ki je duša človeka kot prirodnega, telesnega bitja. Človeško osebnost gleda Tolstoj samo skozi medij telesa in svet ter usodo skozi medij zemlje.

Eden izmed prvih Tolstojevih spominov iz najnežnejših let je naslednji: „Sedim v koritu“, piše v svojih spominih iz leta 1878., „in obdaja me nov, ne neprijeten vonj nekakšne snovi, s katero otirajo moje malo telesce. Bržkone so bili v vodi in koritu otrobi, toda novi vtis, ki so ga naredili otrobi, me je prebudil. Tedaj sem prvič opazil in vzljubil svoje telesce in reberca, ki sem jih videl na

prsih, in gladko, temno korito, pestunjine roke z zavihanimi rokavi in toplo, kadečo se vodo in njen zvok, posebno pa občutek gladkosti na mokrih robovih korita, ko sem drsal po njih z ročicami.“ Ta radostna ljubezen do lastnega telesa je začetek tistega čustva, ki se je pozneje razvilo v pogansko ljubezen do vsega čutnega in v radost zdravega, čvrstega organizma, ki Tolstoja ni zapustila vse življenje, kakor ga nista vse do konca dni ostavili nenavadna telesna prožnost in moč. Neki njegov tovariš iz sebastopolskih bojev ga popisuje, kako je na hrbtu ležeč, dvigal najkrepkejše vojake iz baterije z rokami v zrak. To je bilo v njegovih mladeniških letih. V polni moški dobi piše v „Spovedi“ sam o svoji neokrnjeni telesni moči. Gorki pa ga opisuje kot starca, ki stopa z lahkotnim, prožnim korakom po zemlji, ki kakor mladenič skače čez jarke in ki z nekaterimi mnogo mlajšimi obiskovalci in znanci rad teka za stavo. V svojih spominih nanj pripoveduje nekje takole: „Skakal je kakor otrok čez jarke in luže, si otrešal deževne kaplje z vej na glavo. Z ljubeznijo in prijazno kretnjo je božal vlažna, kakor atlas gladka debla brez.“

To je pravi Tolstoj, ta starec, ki boža debla brez, ta starec čutnega, telesnega kontakta z vsem prirodnim. V času najhujše verske krize piše некоč pesniku Fetu: „Čudovita vročina! Kopanje in jagode so me spravili v stanje duševne brezdelnosti, ki ga tako ljubim. Dva meseca nisem svojih prstov omadeževal s črnilom in svoje duše ne z mislimi. Že dolgo nisem božjega sveta tako užival kakor letos. Stojim z odprtimi usti, se veselim in se bojim ganiti, da mi ne bi kaj ušlo.“ Ali čutite, vidite v tem pohlepem uživanju božje nature človeka in njegovo čisto svojsko čutno osebnost, človeka, ki z ljubeznijo boža atlasno gladke breze? Toda pogledajte ga še v drugi luči. „Nenadoma“, pripoveduje Gorki na istem mestu, „nama je hušknil tik izpod nog zajec. Lev Nikolajevič je razburjen poskočil, zardel in zavrnil kakor star morilec divjačine.“ Stari Lev Nikolajevič, propovednik vegetarianstva iz usmiljenja do živali! „Nato“, poroča Gorki dalje, „se je z nepopisnim smehljajem ozrl name in se smejal umno in človeško. Bil je čudovit ta trenutek.“ Samo še mimogrede vas opozorim na lovsko prigodo, ko je Tolstoja v visokem snegu nepričakovano napadel medved, ga povalil in mu z zobmi hotel streti lobanjo. Pograbil ga je tik pod očesom in na temenu in Tolstoj, ki se nikakor ni mogel braniti, je imel toliko prisebnosti, da je videl, kam merijo medvedovi zobje, in da si je v zadnjem hipu pomaknil kučmo na oko. Medved je ugriznil vanjo, kar je ublažilo moč njegovega ugriza in Tolstoju je bilo rešeno vsaj oko, če ne življenje.

Bil je resnično, kakor pravi o njem Gorki: „čisto grčav, iz najodpornejših, globoko zemeljskih korenin urezan človek“ in iz teh korenin mu je prihajala njegova globoka vednost o stvareh narave, ki so je polna njegova dela. Njegov odnos do čutnega sveta je bil preintenziven, da bi ga mogli označevati z besedo, kakršna je vednost. Bil je docela edinstven in tako vseprodiren, da zaradi njega Tolstoja skoraj ni mogoče označiti drugače kakor kos popolnoma prvobitne, snovne narave, ki je oživel in se zavedel sveta in samega sebe.

Poglejte samo nekatera doživetja, ki se od vsega početka javljajo v njegovih delih, že v avtobiografski trilogiji. Gre prav za prav za eno samo ponavljajoče se doživetje, pri katerem se Tolstoju voljno rahljajo meje med njegovo osebnostjo in vesoljno naravo, ko se njegovo čustvo za samega sebe preliva v svet in ko motna zavest sveta prehaja vanj. V „Mladosti“ podaja eno izmed njih takole: „In bil sem popolnoma sam. Zdelo se mi je neprestano, da smo tajinstveno veličastna priroda, privlačni, svetli krog meseca in jaz, ničevi črv, ... zdelo se mi je v teh minutah, kakor da bi bili priroda, luna in jaz eno in isto.“ Še jasnejši je ta njegov telesno panteistični občutek pokazan v „Kozakih“. To je mesto, kjer Olenin na lovu poišče jelenovo ležišče in leže na njegov prostor. „Ozrl se je po temnem zelenju okrog sebe ... Bilo mu je hladno, domače; ničesar ni premišljal, ničesar želel. In nenadoma ga je brez vzroka obšlo čudno čustvo sreče in ljubezni do vsega.“ Njegova omamljena misel svobodno prehaja iz njegovega telesa v vse živo: „Okrog mene letajo med listi, ki se jim zde ogromni otoki, stoje in brenče komarji: sto, tisoči, milijoni komarjev in vsi bog vedi zakaj in bog vedi kaj brenče okrog mene in slednji izmed njih je ravno tak od vseh drugih čisto ločen in poseben Dmitrij Olenin kakor jaz ...“ Videl je jasno, kaj mislijo in čutijo komarji: „Sem, sem, otroci! Tegale lahko jemo“, brenče in se lepijo nanj. In postalo mu je jasno, da ni ne ruski plemič ne član moskovske družbe, ne prijatelj in sorodnik tega in tega, temveč ravno tak komar ali ravno tak fazan ali jelen, kakor ti, ki žive tukaj okoli njega. In ravno tako kakor oni bom živel in umrl. In res je, kar pravi Jeroška: samo trava te preraste“.

V bistvu ti prelivi, ti visoki trenutki niso bili trenutki, temveč trajno dejstvo Tolstojeve eksistence. Bil je človek elementarne, prirodne prvobitnosti, za katerega v naravi tako rekoč ni bilo skrivnosti, in je v svojih delih in v življenju vsakogar očaroval s sijajem in dostojanstvom, ki mu ju je dajalo njegovo čisto izredno in čisto neposredno sorodstvo z veliko stvarnico. Takega ga je nekoč posebno jasno videl Gorki, ki je pogosto kritičen in celo nerazpoložen nasproti njemu. V „Spominih na Leva Tolstoja“ pripoveduje, kako ga je našel na morskimi obali, sedečega na obrežnem kamnu: „Tudi on se mi je zdel kakor prastar, oživel kamen, ki mu je poznan sleherni početek in sleherni konec in ki premišlja, kdaj in kako bo prišel konec vsem kamnom, vsem travam sveta, morski vodi, človeku in vsemu svetu od kamna do sonca. In morje je del njegove duše, vse okrog njega je njegovo in iz njega. Zamišljena starčeva nepremičnost je izražala nekaj vedeškega, čarodejskega, ki je gledalo v temo globoko pod njim in motrilo visoko, sinjo praznino, — kakor da bi bil on, njegova nakopičena volja tisto, kar kliče valove k sebi in jih spet odbija, kar ukazujem vlakom oblakov in senc, v katerih kamenje oživlja in se giblje ...“

Seveda je Gorki Tolstoja dobro in podrobno poznal tudi iz neposrednega občevanja. A s podobnim čustvom in s prepričanjem, da bo govoril s človekom, ki je vseviden in vseveden, je obiskal Tolstoja nekoč tudi komponist Čajkovski, ki ga je poznal samo iz njegovih del. In prav tako je njegovo edinstveno pri-

rodno prvobitnost in veličino pravilno slutil tisti ruski kritik, mislim, da je bil Aksakov, ki je nekoč zapisal: „To so dela medvedje moči.“

Prava in prirodna filozofija te človeške osebnosti pa je nedvomno tista, ki jo je Tolstoj podtaknil staremu kozaku Jeroški v svojem mladostnem romanu. Ta stari lovec in orjak modruje takole: „Ljudje žive kakor narava; umirajo, se rode, plode, se spet rode, se prepirajo, pijejo, jedo, se vesele in spet umirajo, in vse to samo po nespremenljivih zakonih, ki jih je narava naložila tudi soncu, travi, živali in drevesu. Drugih zakonov ni; sreča pa je življenje z naravo in v nji. Po moji misli je vse vseeno. Bog je vse ustvaril človeku v veselje. Nič ni grešno. Poglej divjo žival. Živi ravno tako v tatarski goščavi kakor v naši. Žre, kar ji bog pošlje. Naši pa pravijo, da bomo za to morali razbeljene skledе lizati v peklu. Mislim, da je vse to sleparija. Ko umreš, te preraste trava, — to je vse!“

Taka je bila Tolstojeva filozofija tedaj in je ostala vse do njegove velike religiozne krize. Toda v bistvu je to filozofija njegove narave takrat in vedno. Pri velikem prelomu se je v njem uveljavila neka druga moč njegove osebnosti, o kateri spregovorim kasneje. Prej pa se dotaknem samo še njegovega odnosa do dveh velikih stvari življenja in človeške usode, njegovega odnosa do ljubezni in do smrti.

Gorki pripoveduje, kako je stari Tolstoj nekoč na sprehodu presenetil Čehova z vprašanjem: „Ali ste veliko nečistovali v svojem življenju?“ Sramežljivi Čehov je v zadregi momljal v svojo bradico, Tolstoj pa se je ozrl po morju in skrušeno dejal: „Jaz sem bil neugnan.“ Toda ta izjava se nanaša na docela fizično polovico ljubezni. Ali je kdaj poznal kaj drugega? V vsem njegovem literarnem delu ni najti drugačne ljubezni kakor take, kakršno je z vsem opojem in omamo opisal v prvem delu „Ane Karenine“. Podobno je to čustvo v „Kozakih“, v „Rodbinski sreči“ in v „Vojni in miru“, čustvo zdrave in polne čutnosti. V vsem svojem življenju je imel Tolstoj le nekaj resnejših srečanj z ženskami. Prvo z neko kozačko, ljubezen, ki je pustila v njem v bistvu melanholično usedlino „Kozakov“; nato ljubezen z Moskvíčanko Arsenjevo, katere rezultat je bil še bolj melanholični roman „Rodbinska sreča“, in nato zakon. Vprašanje o sreči njegovega zakona je predelikatno za podrobnejše razpravljanje. Eno je vsekakor jasno: v „Vojni in miru“ je njegov odraz še svetel in radosten. Niti ne deset let kasneje je v „Ani Karenini“ Levinov zakon, ki naj bi bil nekakšen kontrast razmerju med Karenino in Vronskim, že dovolj povprečen in nerazveseljev. Na starost pa pravi Tolstoj Gorkemu: „Človek mora prebiti potrese, epidemije, strahovite bolezni in vse duševne muke. Toda najhujša tragedija njegovega življenja je zmeraj bila, je in ostane — tragedija spalnice.“ In „Pri teh besedah se je svečano nasmehnil“, pristavlja Gorki.

Najstrašnejši dokument njegovega odnosa do tega pojava pa je njegova „Kreutzerjeva sonata“. Romain Rolland pravi o nji: „To delo je okrutno, naperjeno zoper družbo kakor ranjena žival, ki se hoče maščevati za svoje trpljenje.“ Resnično, vsa svetovna literatura ne premore knjige, v kateri bi bila ljube-

zen okrutneje razkrinkana. Moral bi bil prav za prav reči zlobneje razkrinkana. Kajti tajnovidnost, s katero Tolstoj tu lovi posamezne vzgibe tega čustva in jih sproti razkriva v vsej goloti, in to z neko zlohотно škodoželjnostjo in maščevalnostjo, je demonična in zlobna. Jasno je čutiti tisto, kar pravi Gorki: „V tej stvari je bil pregrob in njegove besede so bile nekako narejene in nekako neodkrita in pri tem neosebne. Bilo je, kakor da je bil tu nekoč težko užaljen in kakor da tega zdaj ne more ne pozabiti ne odpustiti.“ S to svojo demonično tajnovidnostjo strga z ljubezni ves čar, kakor da bi utrgal najlepši cvet, ga v dlani zmlél in ti z gnusom pokazal sluzasto gmoto, češ, to je vsa njegova lepota!

Kakor ranjena žival, ki se hoče maščevati, pravi Rolland in Gorki govori o nekakšni užaljenosti. Tolstoj sam izpove nekoč poslednjemu v svoji starosti: „Narava ... muči človeka okrutno in porogljivo; vzame mu moči, a mu pusti poželenje. In to vsem ljudem z živo dušo! Le človek mora spoznati vso sramoto in grozo te muke, ki prebiva v njegovem mesu. Nosimo jo v sebi kot neodločljivo kazen. Toda zaradi kakšnega greha?“ Ta izjava se bere nekoliko preveč starostno-priložnostno, da bi mogla razjasniti vso težo tega vprašanja v človeku Tolstojevga formata in hkratu v človeku, ki je skoraj petdeset let preživel v zakonu in v njem spočel toliko otrok. Še drugič je izjavil v ožji družbi naslednje: „O ženskah bom povedal resnico šele, ko bom z eno nogo v grobu. Takrat bom povedal resnico, skočil bom hitro v krsto, potegnil pokrov nase: — tako, pa mi še kaj storite!“ „Pri tem je njegov pogled tako neznansko, tako divje zagorel, da so vsi za nekaj časa onemeli.“

Kaj bi bil Tolstoj povedal, če bi mu bilo dano izpolniti to svojo grozljivo? In — pristavljam — če bi bil resnično do kraja odkrit! Bojim se, da bi nemara povedal strašne stvari, ki si jih bom drznil izreči. O ženskah? Ne, pač pa o njem samem. Turgenjev pravi v nekem pismu o njem: „Njegova najgloblja in najstrašnejša skrivnost je ta, da ni nikdar mogel ljubiti nikogar, razen samega sebe. Strahotne besede užaljenega Turgenjeva, toda nič manj niso strahotne neke misli kneza Andreja Bolkonskega v „Vojni in miru“, ki v bistvu povedo isto kakor pismo Turgenjeva: „Tega ne povem nikomur, toda moj Bog, kaj naj storim, če pa ne ljubim nič drugega kakor slavo in ljubezen ljudi? Kakor so mi tudi nekateri ljudje dragi: oče, sestra, žena — najdražji ljudje, ki jih imam na svetu, in kakor strašno in nenaravno se to sliši, — vse bi jih dal za en trenutek slave, zmagoslavja nad ljudmi, za ljubezen ljudi.“ Seveda to ni preprosta in groba sebičnost ali samoljubnost. Neka neznanska, nadčloveška žeja po veličini je vsajena v tega človeka; več, neka neznanska veličina je v njem, ki hromi njegovo sposobnost za človeško ljubezen, za sleherno predanost. Poslušajte tale vtis Gorkega o starem Tolstoj: „Često se mi je zdel kakor človek, ki je v globini svoje duše do vseh drugih ljudi neomajno brezbrizen. Toliko višji, toliko mogočnejši je od vseh, da so mu kakor mušice...“ In zdaj si predstavljajte ljubezen in življenjsko predanost takega človeka! Bil je prevelik, da bi bil mogel biti človek, toda v tej stvari je po železnih zakonih narave moral biti popol-

noma človek. Samoten in velikanski je stal sredi narave, samo nji soroden po veličini in bogastvu in vendar se je moral ukloniti v majhno, več, v poniževalno sožitje. To je bila njegova ljubavna tragedija in od tod njegova maščevalna „Kreutzerjeva sonata“, ki je v bistvu resnično prometejski protest zoper naravno ustanovo spolov, zoper osrednjo ustanovo življenja sploh.

Stvar, ki njegovo zavest spremlja še dalje kot ljubezen in ki jo muči še strašneje, je smrt. Predzadnje poglavje prvega njegovega dela, „Detinstva“ se konča s prizorom ob krsti mrtve matere:

„Med zadnjimi se je prišla posloviti od nje neka kmetica z lepim petletnim dekletom v naročju. Tedaj mi je slučajno padel robec iz rok in hotel sem ga pobrati; a komaj sem se sklonil, me je prestrašil strahovit, presunljiv krik, poln tolikšne groze, da ga nikoli ne pozabim in če bi imel živeti še sto let. Kadar koli se spomnim nanj, me spreleti zona po vsem životu. Dvignil sem glavo — na stolici poleg krste je stala tista kmetica in s težavo krotila dekletce, ki se je otepalo, se oziralo nazaj in s strašnim, nečloveškim krikom strmelo pokojnici v obraz. Vzkriknil sem z glasom, ki mislim, da je bil še strašnejši od njenega, ki je prestrašil mene, in stekel iz sobe.“ To je prva Tolstojeva izpoved smrtne groze. „In ta krik“, pravi Merežkovski, „ni v njegovem delu nikoli več utihnil“. Oglašal se je zdaj pa zdaj v vsakem njegovem delu in je postajal morda vedno tišji, zato pa tudi vedno strahotnejši. In vedno oblastnejši je v njem. Vedno večji obseg zavzema in povesti, kakor „Gospodar in hlapec“ ali „Smrt Ivana Iljiča“, sta docela posvečeni smrti. Zdi se mi, da jo Tolstoj pozna do kraja. V tisočerih oblikah jo je okusil v domišljiji, preden jo je doživel resnično. In če je v čem mojster, je Tolstoj nedosežen mojster smrti, pravi Thomas Mann. Spomnite se samo njegovih „Treh smrti“, smrti kneza Andreja v „Vojni in miru“, „Ane Karenine“, „Gospodarja in hlapca“, „Ivana Iljiča“ ali „Hadžija Murata“. Godi se mu samemu skoraj tako kakor njegovemu Ivanu Iljiču: „Ostal je z njo sam, iz oči v oči z njo, in ni vedel, kaj naj prične z njo. Samo gledati jo in kameniti.“ Gorki pripoveduje o njegovem razmerju do smrti takole: „Včasih sem imel vtis, kakor da se stari čarovnik igra s smrtjo, kakor da koketira z njo in jo skuša ukaniti z nekako takimle govorjenjem: ‚Ne bojim se te, ljubim te in te pričakujem.‘ Pri tem pa gleda s srepimi očmi tja: ‚Kakšna si? Kaj se skriva za teboj? Kaj bo — potem? Ali me boš popolnoma uničila? Ali me bo kaj ostalo?‘ Kakšno je bilo njegovo resnično srečanje z Njo? V življenju mu njegova vera ni mogla dati utehe za misel o smrti. Ali mu jo je mogla dati v Astapovem, v samotni železničarski sobi z enim samim oknom, h katerega zamrzlim šipam je naslanjala svoj obraz njegova žena, ker je ni pustil k sebi? Stala je pod oknom in stiskala pod roko blazino, ki jo je bila prinesla zanj.

Da je Tolstoja njegova vera povedla v smrt, kakor jo je doživel, nam je znano. Versko moralni motivi so bili nagib za njegov pobeg od doma, pred katerim se je poslovil od žene s pismom: „Delam to, kar ljudje moje starosti navadno delajo. Poslavljam se od življenja v svetu, da bi v samoti in tišini preži-

veli zadnje dni svojega zemeljskega bivanja.“ Ravno tako pa ga je nekoč smrt, oziroma misel nanjo, privedla k veri.

Neštetokrat je bilo že povedano, da njegova verska kriza okoli leta 1880. ni prišla nenadno. Neštetokrat je bilo to tudi že dokazano s Tolstojevimi izjavami, ki se javljajo in ponavljajo v vseh njegovih spisih pred krizo, da je do tega preloma moralo priti. Jasno, od mladih nog je v njem kot v vsakem visoko organiziranem bitju živela mogočna potreba po osmislitvi in poduhovljenju življenja, toda šele stopnjevana zavest o bližajoči se smrti je v petdesetletniku sprožila vse njegove duhovne moči, da so to potrebo priznale in se ji posvetile z vso silovitostjo njegove narave, kar izpričuje v „Spovedi“ sam.

V velikanski duševni stiski se je zatekel k izročilom, v katerih je shranjena modrost sveta. Preučil je evangelije, budistične knjige, stare Vede, vse kitajske modrijane, zlasti Konfucija in Laotseja, prav tako pa tudi vso grško in rimsko in evropsko filozofijo. Iz tega gradiva je sestavil mogočno filozofsko moralno zgradbo s temeljnima prakrščanskima zapovedima: ljubezni do bližnjega in dolžnosti, ne se zoperstavljati zlu s silo, in z neko panteistično, krščansko-budistično metafiziko. Toda tudi pri tem duhovnem delu se je silno uveljavila njegova prvobitno preprosta, čutna narava. Ali ni čudno in skoraj strašno gledati njegove poizkuse, da bi dejansko izpolnil zahteve svoje morale? Kako neokretna in snovno obremenjena je morala biti ta etična volja, ki se je uveljavljala tako, da si je eden izmed največjih pisateljev vseh časov, v zavesti, da s tem izpolnjuje svojo sveto moralno dolžnost, sam pometal sobo, si kuril peči, si krpal čevlje itd., ali da se velik, neskončno razumen in globok človek zaradi samozatajevanja s trudom in naporom odpoveduje lovu, kajenju, igri in podobnim — malenkostim. Vsa ta trezna, računarska in malenkostna morala v tem razumu, ki je resnično prehodil vsa pota človeške misli, je skorajda neverjetna in si jo je mogoče razložiti samo s prirodno neprikladnostjo te čutne in prvobitne osebnosti za stvari zgolj duhovnega sveta.

Še ostreje stopa vpliv njegove prvobitno prirodne nature na dan pri njegovem odklanjanju civilizacije in kulture, ki ju napada z divjaško, dejal bi — medvedjo upornostjo in trmo. Kljub njegovemu obsojanju telesa, ki je del narave, mu je vendarle tudi zdaj še ideal preprosto, naravno življenje. Zato napada znanost, zlasti medicino in tehniko, umetnost in vse družbene uredbe, vse do države, ki jo sovraži in razkrinkuje srditeje od Nietzscheja. Ta protikulturna in proticivilizatorna poteza se je javljala z isto intenziteto, vendar samo čustveno utemeljena že v njegovih mladih letih. S Krima je nekoč pisal nekemu znancu v Moskvo: „Kako se mi gabite in smilite! Saj ne veste, kaj je sreča, kaj življenje! Treba je življenje okusiti v njegovi neizumetničeni lepoti. Treba je videti in pojmiti to, kar imam vsak dan pred očmi: večna, nedostopna snežišča na gorah in žensko v njeni prvotni in vzvišeni lepoti, potem se šele človeku zjasni, kdo se ugonablja in kdo živi v resnici, kdo v laži — vi ali jaz? Če bi vedeli, kako se mi smilite, vi, zapeljanci!“ V njegovi starostni filozofiji je ta odpor utemeljen z mo-

ralno mislijo, zato je tem bolj samozavesten in nevaren. Zapoved, ne upiraj se zlu s silo, podira sleherno civilizacijo, ki je zgrajena na družbenih organizmih, in Tolstojeva razlaga ljubezni do bližnjega uničuje delitev dela in naposled tudi znanost in umetnost, ki sta temu anarhičnemu moralistu tudi sicer samo laž, prevara in pohujšljiva omama.

Tako primitivno je bilo Tolstojovo preduhovljenje, preduhovljenje te neznanstveno prabitne osebnosti. Toda njegov nauk je imel ogromno nadvse važnih in učinkovitih sestavin. Njegova kritika družbe, države in vseh njenih ustanov od pravosodstva in šolstva do vojaštva je neskončno jedka, prepričevalna in suggestivna. Z njo, ki je v vsej tišini razjedala družbeni sestav, in s svojo moralo, ki je zahtevala odpravo lastnine, je utiral pot ruski revoluciji. Kot religiozen moralist je veroval v revolucionarno in odrešilno moč etike in se ni zavedal, kolikšne važnosti je tudi za dobro v človeku pravilna ureditev družbe in države. Zato je bil nasprotnik vsakemu političnemu nauku in tudi Marksovemu, toda ravno on mu je pripravil tla in današnja ruska revolucija ga šteje med svoje očake.

Ali je religiozno-moralni nauk Tolstoju prinesel mir? V njegovem dnevniku iz zadnjih let stoji izpoved, da Kristusa ne ljubi več. Gorki je opazil, da je navadno o bogu govoril medlo in večkrat omenja: „Molčati zna učinkovito in spretno... Čeprav mnogo govori o svojih predmetih, je vendar čutiti, da o marsičem molči. So stvari, ki jih noče povedati nikomur. Gotovo goji misli, katerih se boji.“ ... „Nikoli se mu ne boš načudil. Toda videti ga večkrat, je le naporno. Živeti z njim pod isto streho ne bi mogel, še manj v isti sobi. Bilo bi kakor življenje v puščavi, kjer je sonce vse sežgalo, zdaj pa še samo ugaša in neskončna črna tema prihaja.“ In naposled: „Globoko sem uverjen, da je poleg vsega, o čemer govori, mnogo stvari, o katerih vedno molči, celo v svojem dnevniku. Zdi se mi, da je to neke vrste zanikanje vseh trditev, neki čisto globok, čisto zli, na neskončnem dnu vzrasel nihilizem, neka brezmejnna, breznačna obupanost in osamelost, ki je pred tem možem še nihče ni občutil s tako strahotno jasnostjo... In vse preveč se je oddaljil od ljudi v puščavo. Tam se samotni z največjim naporom vseh moči svojega duha pogloblja v najvažnejše — v smrt.“ Tako Gorki, ki je vse življenje strastno iskal resnično vernega človeka, ne da bi ga bil našel.

Svojih sanj, ki si jih je zapisal pri 25 letih, namreč da bi ustvaril novo religijo, Tolstoj ni izpolnil. Ne vemo niti tega, ali je resnično našel vero zase. Toda vse to ni važno, samo njegova drama je tem tragičnejša, če je ni. Nam so ostala njegova dela, posoda njegovega duha, njegove edinstvene osebnosti in njegove velike notranje usode na zemlji. Kdor ga bo spoznal po njih, bo moral pritrditi Gorkemu, ki pravi: „Velik je in svet, ker je človek, brezumno in mučno lep človek, človek vsega človeštva... Nihče bolj ne zasluži imena genij, nihče ni notranje bolj kompliciran in poln nasprotij, bolj vzvišen v vsem, da, v vsem. Vzvišen v nekem prav posebnem smislu. Nekaj je v njemu, kar mi je vselej vzbujalo željo, zaklicati vsem in vsakomur: Poglejte, kakšen čudovit človek živi na svetu!“